

оцінку події. Заперечення у реченні та оцінні смисли його можуть вербалізуватися різними засобами, представлені експліцитно чи імпліцитно.

Література:

1. Адмони В.Г. Структура и объем предложения и словосочетания в индоевропейских языках. – Л.: Наука, 1981. – 296 с.
2. Васильева С.А. К вопросу о семантике отрицательных частиц // Филологические науки. – 1959. – №3. – С. 78-85.
3. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К., 1993. – 347 с.
5. Голикова Т.Н. Взаимодействие просодических средств с языковыми средствами других уровней в современном английском языке. Автореф. дис.....канд. филол. наук. – Минск, 1986. – 21 с.
6. Грамматика русского языка: В 2-х т. / Под ред. Виноградова В.В. – М. – Т.2. Синтаксис. – 1954. – 444 с.
7. Грамматика современного русского литературного языка / Под ред. Шведовой Н.Ю. – М., 1970. – 767 с.
8. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
9. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения // Вопросы языкознания. – 1977. – №4. – С. 37-48.
10. Пауль Г. Принципы истории языка. – М., 1960. – 339 с.
11. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М., 1956. – 511 с.
12. Русская грамматика 1980: В 2т. – М.: Наука, 1982. – Т.1. – 788 с.; Т.2. – 709 с.
13. Сучасна українська літературна мова. За заг.ред. І. Білодіда: Синтаксис. – К., 1972. – 511 с.
14. Украинская грамматика. – К., 1986. – 357 с.

3.3. Коржак

ЛАНЦЮЖОК НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ ЯК ОСОБЛИВА КОНСТРУКЦІЯ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКИСУ

Ланцюжок номінативних речень – це стилістична фігура, що складається з ряду номінативних речень, поєднаних за принципом перерахування (нанизування), і характеризується інтенсивною експресивністю у зв'язку з особливостями речень, які його складають (бездієслівність, граматичне значення теперішнього часу), та їх повтором.

Ланцюжок номінативних речень є конструкцією, що комунікативно закріплена за описовим типом речення; при цьому такі побудови широко використовуються у текстах художньої прози і поезії, частотними вони є і у публіцистиці, перш за все у жанрі нарису.

Окрім використання ланцюжків номінативних речень у художньо-зображальній функції, відзначається їх уживання як „технічного” засобу коротко, без зайвих деталей зафіксувати певні думки, спостереження чи

просто подати перелік фактів, подій тощо. Ця функція повніше виявляється у щоденниках, ремарках п'єс, у кіносценаріях [4: 118]. Ланцюжки здатні замінювати довгі описові речення, зберігаючи і конденсуючи в собі все їх значення: *Великий вихід з Києва. Трагедія киян. Віра в незламність Києва. Віра в своє безсмертя і непереможність. Прощання. Дніпро – мости – гори. Ранок, Борщівські болота. Гребля, острів. Авто. Кладки, потоп. Гнилиця. Смерть, смерть. По шию у воді три дні. Ніч. Обстріл. Ранені в три поверхи. Обстріл. Танки давлять на березі. Похід автоколони широким фронтом шістдесят кілометрів на годину під обстрілом з вибухами бензинових цистерн і авто з набоями. По житу коло Борисполя – повно людей. Це була страшна картина. Гибель дівчаток у воді. Коней, матерів і дітей. Прощання. Надія. Просьби достріляти. Розстріли поранених, щоб не кричали* (О. Довженко).

Використання таких конструкцій у висловлюванні дає мовцеві змогу „створювати лаконічні за вираженням наповнені, образні і досить динамічні (за використання віддієслівних іменників) словесні картини” [6: 269].

Це може бути перелік предметів, осіб, явищ, пов'язаних часом, функцією, місцем тощо. У процесі сприймання і декодування такого тексту кожне нове речення сприймається як нова ланка у мовленнєвому потоці, і сам перехід від одного речення до іншого є для читача (слухача) динамікою, яка дозволяє мовцеві тримати суб'єкта у постійній напрузі: *З калини сопілка і гілка бузку, і перша гагілка, і перше „ку-ку”. І стьожка стежини, і річка, й місток, і килим долини, і вистрибом крок. І неба огроми, фантазії хмар, пожежної втоми морелевий чар, і досвітків дзвони, і повів стелів, і мрій наздогони, і янгольський спів* (В.Стус).

Особливість кожного ланцюжка номінативних речень виявляється передусім у вмінні адресанта вибрати потрібні засоби з наявного розмаїття відповідно до задуму. Певний тип побудови таких конструкцій мовець вживає за відповідних мовленнєвих обставин. Залежно від того, який стан навколишньої дійсності, - статику або динаміку, хоче відобразити мовець, детальний, фрагментарний або пунктирний опис ситуації тощо, - й будуються певні конструкції.

Залежно від семантичного наповнення й рольового призначення можна виділити такі основні функціонально-експресивні типи ланцюжків номінативних речень:

1) конструкції, семантично не пов'язані із поняттям про особу. Такі структури використовуються для просторового опису, тобто для змалювання загальної картини події: *Берег – соняшники – клуня... Швидше, швидше, ноті юні!* (М.Рильський).

Аналізовані ланцюжки номінативних речень визначають час, місце, тло дії і слугують своєрідними „декораціями” загального висловлювання: *Козаки з других полків, що забарилися були в прилучан, хотіли вертати до своїх, їх не пускали, гадали, що бунтарі, приходило до рукопашного бою... Крик, шум, рев...* (Б.Лепкий).

Такі конструкції можуть виконувати експозиційну функцію (проте не завжди), реферуючи а) предмети і явища живої та неживої природи: **Темінь. Прірва. Край. Зайди за грань. Нам надто тяжко жити непевністю** (В.Стус);

б) пейзаж (природний, урбаністичний): **Академія наук, університети, індустриальні й сільськогосподарські інститути, технікуми, школи... Лікарні, клініки, поліклініки, санаторії, курорти, будинки відпочинку... І все це за п'ятнадцять років** (Остап Вишня);

в) інтер'єр: **Які тут склепи! Цілі кам'яниці. Герби, склепіння, сходи і гробниці. Залізні двері, злодійне втерebиться. І всюди плющ повився на пригребцях** (Л.Костенко).

Ланцюжки номінативних речень, що не пов'язані з поняттям про особу, можна класифікувати за семантикою конкретизації головного члена:

а) ланцюжки, компоненти яких формують „подієві” головні члени: **Не знаю, чи вірити, чи й ні – у місті, кажуть, повипускали вже із тюрми політичних в'язнів. Маніфестації, мітинги, прапори!.. Таке!..** (С.Васильченко); **А що зміркуєш тою головою? Обернувся в вулик табір... Крики, ржання, метушня... Кожний бравсь за спис, за зброю І... на огиряконя** (Олександр Олесь);

б) ланцюжки, компоненти яких формують „предметні” головні члени: **Світає. Душно. Всипища, макітри, ліхтар осяжний, тьмянний від комах. Три бочки меду, вісім кувф селітри, та ми удвох на шльонських килимах** (Л. Костенко).

Якщо „подієві” конструкції репрезентують динамічну ситуацію, то „предметні”, відповідно, змальовують ситуацію статичну, власне буттєву. Однак при цьому „предметні” ланцюжки часто позначають не власне предмети, а ситуації, актуалізовані цими предметами: **Тут не раз кипіла переправа. Люди. Коні. Зброя. Вантажі. Ворог – зліва. Порятунок – справа. А ріка між ними. На межі** (М.Луків); **Коні... Кобили... Стригуни... Лошата... Пекло... Тут без батога нема людей** (Остап Вишня).

У випадку вираження головних членів номінативних речень, які утворюють ланцюжки, предметними іменниками, виникають статичні словесні описи, виконані у стилі „мазкового живопису” [5: 749], які поєднують у собі лаконічність з конкретністю головних елементів об'єкта опису: **Хто вони? Хто вони? Хто вони – там, Близько, під стінами? – хто там?.. Кав'яр, паштети, ажур, голизна, пестоці, жарти, шартреси...** (М.Рильський).

Аналізовані ланцюжки номінативних речень („декоративні”) здатні служити позначенням цілої події, ситуації, якщо вони пов'язані зі стійким комплексом асоціацій (зазвичай головними членами – компонентами таких ланцюжків виступають географічні назви): **Кам'янець-Подільські бапти, Меджибіж, Винниця, Лавра, “ Арарат”, Видубець, Нікольський собор, Чернігівський ув'язнений музей, і Спаська церква, Растреллі для (нрзб) в Козельці. Інші приклади. Шабля Богдана і Суботів. Новела про ув'язнений музей. Розбазарювання Лаври... Занепад Музеїв** (О.Довженко). Однак такі

конструкції не визначають ситуацію конкретно, безпосередньо, а лише підказують, передбачають, які можуть за ними приховуватися події картини. Тут необхідне звернення до контексту;

2) конструкції, семантично пов'язані з поняттям про особу: *Сторожа, судді, війт, - не підступи. Оце б схопити дівчину живою – та й мчати, мчати, мчати у стени!* (Л.Костенко). Аналізовані конструкції використовуються для:

а) портретної характеристики (зовнішності, характеристики за видом діяльності тощо);

б) опису внутрішнього, психічного стану суб'єкта: *Враз перед ним спливало обличчя рудуватого Гея, і він несамохіть збагнув, що це – онук його брата, отже і його родак... Безглуздя, шкода, сум* (Ю. Покальчук); *Попробуй зрозуміти, як чорні роблять джез. Відкритість. Щедрість. Вдячність* (Т. Прохасько); *Доля, типова для молодих інтелігентів, що з'явилися на зламі століть. Сухоти, декаданс, борги, Ніцше, трагічне кохання, нужда, книги, злидні, рання смерть у двох різновидах – ті ж таки сухоти або самогубство...* (Ю. Андрухович);

в) оцінної характеристики мовцем певної особи (осіб): *“Ви струп на нашому тілі. П'явки, огирі, кровопивці!”* (Б.Лепкий); *“...Добро і листи їх описати. Нікого не пускати до них. Брехуни, клеветники, суєслови!”* (Б.Лепкий). Таким ланцюжкам притаманна експресія вищого ступеня.

Перший тип ланцюжків номінативних речень певною мірою можна охарактеризувати як такий, що служить для вираження раціональної експресивності, а другий, відповідно, експресивності емоційно-оцінної (такі конструкції виражають переважно внутрішній стан суб'єкта повідомлення). Однак чіткого розмежування між першим і другим типом конструкцій бути не може: зазвичай у ланцюжках номінативних речень реалізується подвійна експресивність – раціональна та емоційна. Це означає, що в таких конструкціях на фоні констатації буття певних явищ виражається і внутрішній стан суб'єкта або його характеристика: *Встали й поклонилися пані-матці і панночці-доньці у пояс, аж ось і гетьманська шестірня копитами дзвонить. Мотрі світ закрутився в очах... Дзвони – гамір – слава!..* (Б.Лепкий); *Спинити Гриця не зробила й спроби. Ходжу, хитаюсь, як після хвороби. І хоч би злість яка чи ворожнеча, – нема нічого. Пустка. Порожнеча* (Л. Костенко).

За основу поділу ланцюжків номінативних речень можна взяти також категорійне значення їхніх компонентів. Залежно від цього виділяються 2 типи конструкцій:

1) конструкції, ланки яких – головні члени – мають однакове категорійне значення: умови, обставини, тло перебігу подій, місце, час дії, загальний емоційний стан: *Обернувся в вулик табір... Крики, ржання, метушня... Кожний бравсь за спис, за зброю І... на огиря-коня* (Олександр Олесь); *Враз перед ним спливало обличчя рудуватого Гея, і він несамохіть збагнув, що це – онук його брата, отже і його родак... Безглуздя, шкода, сум* (Ю. Покальчук);

2) конструкції, ланки яких не мають спільного значення, але поєднуються завдяки асоціативним зв'язкам, які часто мають глибинний характер. В адекватному сприйнятті такого повідомлення все залежить від читача, його обізнаності та уяви: **Плач! Ріка. Пливе величезна сила німецьких трупів. Замерзлі трупи. Розвалини, ліжко, бій, відпочинок. Ніч. Пожари. Втома. Ліжко біля димаря** (О. Довженко); **Після війни шведський уряд зажадав репатріації. Наш уряд погодився. Плебісцит. Агітація. Патріотизм. Збентеження. На батьківщину!** (О. Довженко).

Ланцюжки номінативних речень, головні члени яких непоширені, мають вищий ступінь експресивності порівняно з тими, компоненти яких поширені другорядними членами, бо поширювачі тамують експресивну напругу, зменшують асоціативно-мисленнєву активність читача (слухача). При цьому важливо враховувати ще й інтонаційне оформлення ланцюжків та, відповідно, формально-пунктуаційне.

Найчастіше компоненти ланцюжкових структур відділяються комами, що створює ефект градаційного нанизування, перерахування об'єктів, завдяки чому вимальовується динамічна картина: **Над Дніпром. Виринають з землі під мною стародавнє Братство, Михайлівський монастир, Лавра, Микольське барокко, Межигірський Спас – знищені тисячолітні витвори мого народу. Дніпро, Дністер, Горинь-ріка козацька, Збруч кривавий, Черемош і Карпати, Львів і невідомий Ужгород. Села побиті і села живі** (О. Довженко).

Крапкою відділяються компоненти ланцюжків з метою зосередження уваги реципієнта на деталях, на їх осмисленні. Сама крапка – формальна вказівка на завершену в смисловому й модальному значенні думку, звідси – зупинка, осмислення – і рух уяви далі: **Я мрійник. Я реконструюю місто перший. Я провідник (2 травня). Обком – Інтурист. Розмови. Мости. Озеро. Сади. Місто. Майдани. Принципи забудови. Закони для села. Для школи. Для батьків** (О. Довженко)

Три крапки – це, навпаки, позначення незавершеності думки, яку має надолужити, завершити реципієнт. Такі конструкції спрямовані на те, що асоціативне мислення й уява читача активізується повною мірою: **Коні... Кобили... Стригуни... Лошата... Пекло... Тут без батога нема людей** (О. Вишня).

Ланцюжки номінативних речень типу: **Берег – соняшники – клуня... Швидше, швидше, ноті юні!** (М.Рильський), – репрезентують послідовне сприйняття мовцем явищ дійсності відповідно до послідовного їх відтворення у висловлюванні: **Встали й поклонилися пані-матці і панночці-доньці у пояс, аж ось і гетьманська шестірня копитами дзвонить. Мотрі світ закрутився в очах... Дзвони – гамір – слава!..** (Б.Лепкий). Такі конструкції властиві живому розмовному мовленню.

Особливий статус мають конструкції, головні члени яких поєднуються за допомогою сполучника *і*: **І стіл, і череп, і свіча, що тіні колихає, і те маленьке потерча, що душу звеселяє** (В.Стус).

Особливість аналізованих конструкцій полягає в ефекті загальної емоційної напруженості, яка досягається, у свою чергу, своєрідною „градацією переліку” елементів, що наповнюють ці конструкції: *Сніги, і хмари, й поголоси, і вигорбіла Коліма. Над чорноводдям сиві коси: то тужить мати, мати, ма...* (В.Стус).

Семантика головних членів не обов’язково мусить містити емоційно-оцінні компоненти, однак експресивність повідомлення реалізується у будь-якому випадку за рахунок нагромадження елементів: *І бугай, і воли, і бички, і бузівки, і корови, і телички* (Остап Вишня).

Сполучниковість уповільнює темп мовлення, а поєднання ланцюжкових компонентів-номінативів за допомогою приєднувальних сполучників *і, й, та* слугує для увиразнення висловлювання в цілому, реалізує поступове підвищення тону, створює чіткий ритмомелодійний малюнок, увиразнює ампліфікацію однотипних одиниць, вносить тонкі смислові відтінки, передає динаміку повідомлення: *І яблуна, і пісня, і вікно, і потиск рук лукавий та нервовий у п’яті поганенького кіно* (М.Рильський); *І солов’ї, й дівча, і молодиця, і тихе ржання коней, і весна, і все, що в сні скороминущим сниться, і ніби сон – навік, на вік мина* (М.Рильський); *І летить вся земля, як підвода в полях, – До мети, у простори незмірні, - і далекі міста, і мій млин, і качки, і щури, і колеса, і люди* (М.Рильський).

Специфічними є ланцюжки номінативних речень із так званим „попарним” поєднанням головних членів за допомогою сполучника *і*. Такі поєднання можуть здійснюватися у двох варіантах:

а) поєднання синонімічних понять, наприклад: *Доросла осінь вийшла з-під опіки: Жага і пристрасть, шал і карнавал! Багряним листям замело до вікон У озері будівлі задзеркаль* (О. Слоньовська).

Приєднувальний сполучник *і* в такому вживанні репрезентує симетрію побудови ланцюжкової конструкції: *Сніги і стужа, вітри й морози, плачі і лайки, дикі прокльони, собачий гавкіт, крик паровоза, і закладини, і завагони. Шпали і фари, пси і солдати, рейки і пруття і загорода. Впали - і хода, встали – і хода, в плечі штовхають нас автомати. Квадратне серце – в квадратнім колі, в смертнім каре ми падаєм долі* (В.Стус).

Поєднання синонімічних за значенням головних членів номінативних речень у парі підвищує загальну експресивність усієї конструкції, а також її прагматичний ефект за рахунок своєрідної подвійної градації;

б) поєднання антонімічних понять. У такому випадку можна говорити про реалізацію в ланцюжку прийому контрасту, завдяки якому експресивність конструкції значно інтенсифікується, наприклад: *Дівчата юні – і гробниці, краса й могила, цвіт і тлін!* (М.Рильський).

Отже, ланцюжки номінативних речень використовуються в тексті з метою стислої та водночас ємної передачі змісту. Навіть поодинокі номінативні речення, перериваючи хід оповіді, створюють емоційне напруження, ланцюжки ж посилюють засіб актуалізації змісту, руйнуючи чітку та злагоджену конструкцію тексту. За їх застосування у висловлюванні

відбувається не спрощення сприйняття, а передусім актуалізація уваги реципієнта, виділення висловлення.

Експресивне навантаження ланцюжків номінативних речень залежить від:

- 1) кількості номінативних речень, об'єднаних у ланцюжок;
- 2) форми репрезентації головного члена номінативного речення (непоширені, поширені);
- 3) лексичного значення головного члена та його поширювачів;
- 4) способу поєднання номінативного речення в ланцюжку;
- 5) місця ланцюжків у структурі тексту (загального висловлювання).

При цьому кількість номінативних речень у ланцюжку – прерогатива цілком авторська. Кожне нове, наступне в ланцюжку речення призводить до наростання експресії, максимального напруження емоцій та уваги реципієнта, завдяки чому досягається гіперболізація, метафоричність, психологічна напруга, а отже, реалізується прагматичний потенціал усього висловлювання.

Література:

1. Багмут А.Й. Семантика і інтонація в українській мові. – К., 1991. – 168 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К., 2004. – 344 с.
3. Грищенко А.П. Номінативні речення // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 384-385.
4. Кононенко В.І. Стилістичний аспект синтаксису // Слово і труд. – К., 1976. – С. 17-121.
5. Сковородников А.П. Цепочка номінативных предложений // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник. – М., 2003. – С. 747-749.
6. Ширяев Е.Н. Номінативное предложение // Русский язык: Энциклопедия. – М., 1997. – С. 269.

Т. М. Сидоренко

СЕМАНТИКА ДІЄСЛІВ РУХУ ТА ПЕРЕМІЩЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА)

На матеріалі української мови питання семантичної класифікації дієслів висвітлювалося в роботах О. О. Потебні, В. М. Русанівського, А. П. Загнітка, С. О. Соколової, Н. М. Мединської. Розглядові питань, пов'язаних з аналізом дієслівної лексики, присвячені дослідження зарубіжних авторів: Н. С. Авілової, М. Гіро-Вебера, Анни А. Залізняка, Л. І. Ройзензона та ін. Актуальним залишається подальше поглиблене дослідження дієслівної лексики на широкому лінгвістичному матеріалі з особливою увагою до таких питань, як склад лексико-семантичних груп дієслів, сполучення їх з іншими компонентами в структурі простого речення та особливості вживання дієслівних одиниць у текстах авторів ХІХ – поч. ХХ ст., зокрема у творчому доробку І. Франка.